

УДК 005.52:005.334:336.71

Павлюк О.О.
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

СУЧАСНІ ПІДХОДИ В РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТІ БАНКІВ

MODERN APPROACHES TO RISK MANAGEMENT IN BANKS

АННОТАЦІЯ

Ризики завжди пов'язані з невизначеністю. Банківський ризик визначається як можливість отримання збитків або отримання доходності меншої, ніж яку очікували. Поняття ризику застосовується тільки до майбутнього і тому є невизначеною подією. Завдання ризик-менеджменту залежать від структури банку. За допомогою оцінки та виміру ризику, а також його моніторингу, банки намагаються розвивати методи оцінки ринку, кредитної та операційної ліквідності. Національний банк України повинен застосовувати сучасні підходи фінансової теорії, зокрема в напрямках оцінки ризику та ризик-менеджменту.

Ключові слова: ризик-менеджмент, оцінка ризику, завдання ризик-менеджменту, кредитний ризик, ринковий ризик, ризик ліквідності, операційні ризики.

АНОТАЦИЯ

Риски всегда связаны с неопределенностью. Банковский риск определяется как возможность получения убытков или получение доходности, которая меньше той, которая ожидалась. Понятие риска используется только для будущего и поэтому является неопределенным событием. Задачи риск-менеджмента зависят от структуры банка. С помощью оценки и измерения риска, а также мониторинга риска банки стараются развивать методы оценки рынка, кредитной и операционной ликвидности. Национальный банк Украины должен внедрять современные подходы в финансовой теории, а именно в теории оценки риска и риск-менеджмента.

Ключевые слова: риск-менеджмент, оценка риска, задачи риск-менеджмента, кредитный риск, рыночный риск, риск ликвидности, операционные риски.

ANNOTATION

Risks are always linked to uncertainty. Risk in the bank is defined as the likelihood of a loss or a lower than expected return. Risk only applies to future and therefore uncertain events. The tasks of the risk management depend on the structure of the bank. With the help of risk measurement, risk assessment and risk monitoring banks try to develop methods to estimate market, credit liquidity and operational risks within finance theory, such as valuation and risk management.

Keywords: risk management, risk assessment, the tasks of risk management, credit risk, market risk, liquidity risk, operational risks.

Постановка проблеми. У бюлетені МВФ «Перспективи розвитку світової економіки» від 19 січня 2016 р. сказано, що в існуючій глобальній ситуації, яка характеризується значною невизначеністю, завданнями країн, що розвиваються, є продовження структурних реформ із метою стимулювання розвитку сприяючого інноваціям ділового середовища [13]. Ці завдання, на нашу думку, координуються з основними напрямками реформування фінансового сектору України, які окреслені в Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [9].

Згідно з цією програмою, головною метою розвитку фінансового сектору України до 2020 р. є створення фінансової системи, що здатна забезпечувати сталий економічний розвиток за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентоспроможного середовища згідно зі стандартами ЄС.

У програмі визначено ознаки системних проблем у фінансовому секторі України. Серед них: незбалансована база активів і пасивів банків; співвідношення кредитів до депозитів сягнуло пікового значення 226,7 % у 2009 р. та становило 158,8% на кінець I кварталу 2015 р.; з I кварталу 2014 р. до II кварталу 2015 р. 47 банків, із них один системно важливий, було оголошено неплатоспроможними; недостатні розміри власного та регулятивного капіталу банків унаслідок погіршення якості кредитів та інших активів і доформування резервів за активними операціями з початку 2014 р. Усі ці проблеми свідчать про наявність кризових явищ у банківському менеджменті, зокрема в ризик-менеджменті, а також про необхідність систематизації сучасних підходів до ризик-менеджменту та розробки сучасної концепції регулювання банківських ризиків, яка б відповідала основним загальноновизнаним принципам управління ризиками Європейського Союзу та Базельського комітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальноновизнані принципи управління ризиками (всього 89) розроблені незалежною світовою організацією Generally Accepted Risk Principles (GARP) та складаються з двох основних частин – стратегії ризик-менеджменту та організації ризик-менеджменту [13]. Ці принципи є базовими щодо сучасних підходів у ризик-менеджменті.

26 червня 2004 р. Базельський комітет із питань банківського нагляду ухвалив рамкову угоду щодо міжнародного наближення оцінювання капіталу та вимог до капіталу. Положення Директиви ЄС 2000/48/ЄС щодо мінімальних вимог до капіталу кредитних установ [6] та положення щодо мінімального капіталу Директиви 2006/49/ЄС від 14 червня 2006 р. про достатність капіталу інвестиційних компаній та кредитних установ формують еквівалент по відношенню до положень Базельської рамкової угоди [7].

У нашій країні питання нагляду та мінімізації ризиків у банківській системі є компетенцією Національного банку України і регулюються розробленою відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і стандартів Інструкцією «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [12], Методичними вказівками з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [11], де визначено методи, які використовує НБУ для оцінки ризиків в банках, та Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [10].

Важливою складовою банківського менеджменту є стратегія управління ризиками, яка повинна забезпечити мінімізацію можливих утрат при здійсненні банківської діяльності. У роботах учених-економістів, що вивчають проблематику ризиків, управління ризиком розглядається як специфічний вид діяльності, що складається з послідовності певних етапів: ідентифікації ризику; оцінки ризику; вибору стратегії управління ризиком (ухвалення рішення про прийняття ризику, відмови від дій, пов'язаних із ризиком, або зниження ступеня ризику); вибору і застосування способів зниження ступеня ризику; контролю рівня ризику. Так, В.В. Вітлінський пропонує багатокрокову процедуру аналізу ризику, яка містить ці основні компоненти [3, с. 13].

Мета статті полягає у визначенні основних складових системи управління ризиками та окресленні сучасних проблем ризик-менеджменту банків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб зрозуміти сучасні аспекти ризик-менеджменту банків, слід прослідити еволюцію процесу регулювання банківських ризиків.

У 2003 р. Національним банком України прийнято нову концепцію здійснення нагляду за діяльністю комерційних банків «Нагляд на основі ризиків». Суть концепції – створення у кожній банківській установі власних систем управління ризиками. Найсуттєвішою новизною «нагляду на основі оцінки ризиків» є не оцінка ризиків як таких, що настали, а зміна напряму здійснення оцінки ризиків, тобто оцінка системи управління ризиками в банках.

Протягом 2003–2004 рр. НБУ у рамках діяльності щодо впровадження нагляду на основі оцінки ризиків і надання методологічної допомоги банкам у побудові ефективних систем управління ризиками проводив активну роботу, спрямовану на підвищення рівня корпоративного управління та управління ризиками в банках. Результатом цього процесу стала поява двох основних документів: Методичних указівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків» та Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України.

«Система оцінки ризиків» розроблена Національним банком для власних потреб. Нагляд

із боку НБУ за діяльністю комерційних банків на основі такої системи запровадить єдину термінологію та підходи до оцінки якості управління ризиками в банківських установах. Ці підходи однакові для всіх банківських установ, водночас він є досить гнучким, щоб адаптуватися практично до всіх фінансових продуктів та послуг, а також як до великих, так і до малих установ. Після чіткого визначення ризиків, пов'язаних із кожним продуктом та послугою, керівники банків і банківський нагляд НБУ зможуть краще розуміти параметри ризиків та оцінювати дії, необхідні для мінімізації їхніх негативних наслідків.

Нагляд на основі СОР розглядається як процес, що складається з кількох головних етапів:

- ідентифікації ризиків із загальноприйнятими й поширеними визначеннями основних операцій, що їх зумовлюють;
- встановлення розмірів ризиків за допомогою загальноприйнятих способів їх оцінки;
- оцінки систем управління ризиками банку;
- розроблення стратегії нагляду за банком на основі результатів із визначення розміру ризиків та якості управління ними;
- відображення висновків у відповідних документах та доповідній записці щодо інспектування для правління та ради банку.

Головною відмінністю «Системи оцінки ризиків» від CAMELS є те, що за допомогою СОР здійснюється аналіз ризиків по їх видах, а за CAMELS – аналіз по окремих складових ризику.

Основними компонентами «Системи оцінки ризиків» є:

- банківський нагляд НБУ, який визначає й оцінює окремо дев'ять основних видів ризиків, а саме: кредитний, валютний, зміни процентних ставок, ринковий, ліквідності, операційно-технологічний, юридичний, стратегічний та ризик репутації. Зазначена класифікація не є вичерпною і кожен банк може доповнити її відповідно до власного бачення ризиків, з якими він працює або планує працювати. У цьому разі він має розробити власну нормативну базу щодо управління визначеними категоріями ризиків, урахувавши при цьому кращі світові та вітчизняні практики, зокрема Базельського комітету з банківського нагляду;
- встановлення критеріїв оцінки для кожної категорії ризиків. СОР включає встановлення величини ризиків: високий, помірний, низький; рівень якості управління ризиками, який встановлюється залежно від можливостей визначення, вимірювання, контролю й моніторингу. Він оцінюється як низький, такий, що потребує вдосконалення, і високий рівень;
- сукупний ризик, який є висновком-резюме. Він відображає серйозність причин для занепокоєння нагляду стосовно як розміру ризиків, так і якості управління ними. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний, низький;

- напрям ризику, який показує ймовірні зміни його параметрів упродовж конкретного відтинку часу, як правило, 12 місяців, і оцінюється як такий, що зменшується, стабільний, зростаючий.

Кількість ризику та якість управління ризиком мають оцінюватися незалежно одна від одної. Тобто коли присвоюються окремі оцінки за системою оцінки ризиків, на оцінку кількості ризику не повинна впливати якість управління ризиком, якою б високою чи низькою вона не була. Крім того, сильна капітальна база або високі фінансові показники діяльності не повинні розглядатися як пом'якшуючі фактори для неадекватної системи управління ризиками. Нагляд не повинен робити висновок, що «високий» рівень ризику – це погано, а «низький» рівень ризику – це добре. Кількість ризику відображає рівень ризику, який банк приймає на себе у ході ведення діяльності, і чи добре це, чи погано – залежить від того, чи здатні його системи управління ризиками виявляти, вимірювати проводити моніторинг і контролювати цю кількість ризику.

Отже, можна стверджувати, що нагляд на основі оцінки ризиків дає змогу:

- НБУ розробити та запропонувати для використання уніфіковані визначення ризиків, структуру для оцінки цих ризиків та інтегрований порядок здійснення оцінки ризиків;

- НБУ здійснювати превентивний нагляд, зосереджуючись на ризиках окремих банків та системних ризиках банківської системи;

- НБУ вживати відповідних заходів впливу до керівництва банку з метою приведення його дій у відповідність до основоположних принципів надійної банківської діяльності в разі відсутності належного управління в банку своїми ризиками;

- спрямувати більші ресурси банку у сфері підвищеного ризику за допомогою певних дій;

- запроваджувати стандарти, які включають рейтинги за системою CAMELS, та механізми оцінки й управління ризиками.

Це Положення розроблено відповідно до вимог Закону України «Про Національний банк України», Закону України «Про банки і банківську діяльність», нормативно-правових актів Національного банку України з урахуванням основних рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду та міжнародних документів, які регламентують принципи корпоративного управління та управління ризиками в банках, з метою забезпечення надійності та стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників та кредиторів банків. Положення визначає основні цілі та принципи управління ризиками, які виникають за всіма напрямками діяльності банку на всіх організаційних рівнях, та встановлює обов'язкові мінімальні вимоги щодо організації в банках комплексної та адекватної системи управління ризиками.

Аналіз основних положень регулювання та нагляду за банківськими ризиками свідчить про існування певного кола проблем, які потребують вирішення, оскільки, згідно з «Програмою – 2020» щодо розвитку фінансового ринку України, основною метою є перехід банківської системи України до стандартів ЄС.

На сьогодні не існує вимог до капіталу для покриття операційних ризиків, тому наразі існує проект Постанови НБУ «Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні» щодо основних вимог до капіталу банків для покриття операційних ризиків. Цей проект відповідає основним рекомендаціям ЄС щодо управління операційними банківськими ризиками, зокрема основним рекомендаціям Базельської угоди (Базель 2).

Банк для розрахунку розміру капіталу на покриття операційного ризику за стандартизованим підходом розподіляє свою діяльність на вісім напрямків, а потім розраховує розмір капіталу на покриття операційного ризику відповідно до стандартизованого підходу за такою формулою:

$$OP(k) = \left(\sum_{i=1}^3 \left[\sum_{t=1}^8 D_t \times \beta_t \right] \right) / 3,$$

де i – порядковий номер року;

t – порядковий номер бізнес-спеціалізації;

D_t – розрахований дохід за рік окремо за кожною бізнес-спеціалізацією;

β_t – коефіцієнт зваження, встановлений за кожною бізнес-спеціалізацією.

Банк розраховує сукупний дохід за i -й рік у такій послідовності:

1) розраховується дохід за рік за кожною бізнес-спеціалізацією на підставі тих самих статей Звіту про фінансові результати, що передбачені для визначення розрахованого доходу за рік відповідно до підходу на основі базового показника, які беруться зі своїм знаком;

2) розрахована сума доходу за кожною бізнес-спеціалізацією зважується на відповідний коефіцієнт зваження;

3) розраховується сукупний дохід за рік як сума зважених за ризиком значень доходу за кожною окремою бізнес-спеціалізацією зі своїм знаком.

Якщо в результаті розрахунків сукупний дохід за рік має від'ємне значення або дорівнює нулю, то його значення не береться до розрахунку розміру капіталу на покриття операційного ризику. У цьому разі банк для розрахунку розміру капіталу на покриття операційного ризику бере розрахований сукупний дохід за три роки, що передують року, в якому здійснюється розрахунок, в які розрахункове значення сукупного доходу є позитивним.

Банк розподіляє свою діяльність на бізнес-спеціалізації з урахуванням ризиків, притаманних видам його діяльності, та таких вимог:

а) кожен вид діяльності банк відносить виключно до однієї бізнес-спеціалізації;

б) вид діяльності, який виконує допоміжну функцію та не може бути віднесений до жодної бізнес-спеціалізації, банк відносить до тієї бізнес-спеціалізації, щодо якої він виконує допоміжну функцію. Якщо таким видом діяльності підтримується більше ніж одна бізнес-спеціалізація, то цей вид діяльності банк відносить лише до однієї бізнес-спеціалізації;

в) вид діяльності, який банк не зміг віднести до жодної бізнес-спеціалізації, має бути віднесений до бізнес-спеціалізації з найвищим коефіцієнтом зваження.

Банк установлює порядок та критерії розподілу видів своєї діяльності на бізнес-спеціалізації у внутрішньому положенні, затвердженому рішенням уповноваженого органу банку.

Банк переглядає критерії розподілу видів своєї діяльності на бізнес-спеціалізації у зв'язку з розвитком банку та/або із запровадженням нових видів діяльності, але не рідше одного разу на рік, і коригує їх у разі потреби з урахуванням ризиків, притаманних видам його діяльності.

Одним із шляхів створення передумов для довгострокового сталого розвитку фінансового сектору є наближення стандартів регулювання платоспроможності та ліквідності банків до рекомендацій Базельського комітету шляхом упровадження рекомендацій Базель 3. Зокрема, згідно з Комплексним планом заходів на виконання Програми, планується вдосконалення систем регулювання та нагляду за фінансовим сектором, продовження переходу від нагляду на основі правил (compliance based supervision) до нагляду та оверсайта на основі оцінки ризику (risk based supervision) та принципів постійного упереджувального моніторингу (з 1.04.2015 р. до 31.12.2016 р.), а також упровадження нових вимог до капіталу банків відповідно до принципів Базель 3 та вимог ЄС (з 1.01.2015 р. до 31.12.2019 р.).

Виконання цих заходів є можливим тільки завдяки дотриманню вимог Європейського парламенту та Ради Європи, метою яких є створення рівних умов конкуренції у фінансовому секторі, посилення вимог щодо платоспроможності та ліквідності учасників фінансового сектору, впровадження спеціальних вимог до капіталу, ліквідності та інших фінансових установ, а також удосконалення системи регулювання та нагляду за фінансовим сектором.

Наразі аналіз ризик-менеджменту та основних регуляторних аспектів указує на наявність проблем, які свідчать про кризові явища в банківській системі України, зокрема в системі банківського регулювання та нагляду.

Згідно з нормативною базою, банківський нагляд у системі Національного банку України має достатній рівень незалежності, але під час фінансової кризи, на нашу думку, окреслилися проблемні питання щодо її функціональної та інституційної складових.

Про проблематичність наявності цілей та незалежності банківського нагляду та регулювання свідчить той факт, що одним із пунк-

тів відомої «Програми розвитку фінансової системи до 2020 року» є розвиток комплексної стратегії розвитку державних банків до 30 серпня 2015 р. [9], а 13 січня 2016 р. відбулася зустріч голови НБУ України з топ-менеджерами 40 банків України, де прозвучало зауваження чиновника про те, що «ми готуємо стратегію розвитку банків до 2020 року, яка передбачає перехід «Укресімбанку» та «Ощадбанку» до роботи на виключно конкурентних та комерційних засадах».

Згідно з міжнародними принципами, ефективна система банківського нагляду повинна мати конкретні обов'язки та цілі, операційну незалежність, прозорість, надійність, ресурсну базу, тому імплементація цих принципів у роботу національної банківської системи є дуже актуальною.

Виконання цих заходів є можливим тільки завдяки дотриманню вимог Європейського парламенту та Ради Європи, метою яких є створення рівних умов конкуренції у фінансовому секторі, посилення вимог щодо платоспроможності та ліквідності учасників фінансового сектору, впровадження спеціальних вимог до капіталу, ліквідності та інших фінансових установ, а також удосконалення системи регулювання та нагляду за фінансовим сектором.

Згідно з нормативною базою, банківський нагляд у системі Національного банку України має достатній рівень незалежності, але під час фінансової кризи, на нашу думку, окреслилися проблемні питання щодо її функціональної та інституційної складових.

Висновки. Аналіз основних положень регулювання ризиків у банківській системі України свідчить про відсутність системного підходу до регулювання та нагляду. Наприклад, постанови Правління НБУ № 104 та № 361 встановлюють нові вимоги до управління банківськими ризиками, але не відмінюють методу CAMELS, яка була прийнята Постановою НБУ № 171 у 2002 р. На нашу думку, розвиток наглядових процедур повинен бути пов'язаний не зі збільшенням повноважень регулятора, а з пошуком нових і підвищенням ефективності діючих інструментів оцінки фінансової стабільності банків, достатності капіталу для покриття ризиків та якості систем управління ризиками.

Рекомендації стосовно імплементації досвіду банківського нагляду повинні сприяти розвитку банківського бізнесу, а не навпаки.

Основними складовими сучасного підходу до ризик-менеджменту банків повинні бути: розробка методології, управління портфелем ризиків, а також інформаційне забезпечення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базельський комітет банківського нагляду / Міжнародна конвергенція виміру капіталу та стандартів капіталу (Базель 2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org>.

2. Вітлінський В.В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В.В. Вітлінський. – К. : ДеміУР, 2007. – 212 с.
3. Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : [навч. посіб.] / В.В. Вітлінський, П.І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
4. Васюренко О.В. Банківський менеджмент : [посібник] / О.В. Васюренко. – К. : Академія, 2001. – 313 с.
5. Directives 2000/12/EC of the European Parliament and of the Council of 20 March 2000 relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions. / The European Parliament and the Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ec.europa.eu/finance/bank/regcapital/index_en.htm.
6. Directives 2006/48/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 to the taking up and pursuit of the business of credit institutions. / The European Parliament and the Council. – 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_862.
7. Directives 2006/49/EC of the European Parliament and the Council. The capital adequacy of investment firms and credit institutions / The European Parliament and the Council. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eur-lex.europa.eu.
8. Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
9. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року : Постанова Правління НБУ від 18.06.2015 р. № 391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/docscatalog.
10. Постанова Правління НБУ № 361 «Про схвалення методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/docscatalog.
11. Постанова Правління НБУ № 104 «Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/docscatalog.
12. Постанова Правління НБУ № 368 «Про порядок регулювання діяльності банків України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/docscatalog.
13. Перспективи розвитку світової економіки: Бюлетень МВФ від 19 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org/external/index.htm.
14. Coopers and Lybrand. Generally Accepted Risk Principles / Coopers and Lybrand // Coopers and Lybrand. – 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.discovered.com.ua/risk/obshheprinyatyie-principy-upravleniya-riskami-garp/.